

KÛHİSTAN MUHTEŞEMLERİ VE KÛHİSTANDAKİ NİZARİ İSMÂİLÎ KALELERİN İŞLEVİ

THE MUHTESEMS OF QUHISTAN AND THE FUNCTION OF NİZARĪ ISMĀ'ĪLĪS CASTLES IN QUHISTAN

AYŞE ATICI ARAYANCAN*

Sorumlu Yazar

Öz

Nizari İsmâîlîleri Alamût ve Rûdbar dışında imam adına yaptıkları davet ile öğretilerini farklı bölgelere yaymak ve yapılanmak için yeni *Darü'l Hicre*ler oluşturdular. Coğrafi, sosyo-ekonomik ve mezhepsel açıdan Rûdbar ile benzerlik gösteren Horasan bölgesinde Kûhistan'ı seçip, *Davet'ül Cedide* adını verdikleri yeni daveti yaymaya başladılar. Nitekim kısa sürede Muninabad, Kâin, Tun, Bircend kaleleri olmak üzere Kûhistan'da çok sayıda kalenin kontrolünü ele geçirip, kendilerine yeni bir karargah oluşturmayı başardılar. Alamût merkezden 1092-1956 yılları arasında Kuhistan'daki kalelerin yönetimi için *muhteşem* ya da *reis* adı verilen yerel valiler atandı. Bu yöneticiler Kûhistan bölgesindeki kalelerin güvenliği, yerel bölgedeki siyasi sorunları çözme, İsmâîlî inancı hakkında sosyal-kültürel faaliyetler yapma, yerel yönetim bölgelerinde ticaret ağını kontrol etme gibi birçok görevleri bulunmaktaydı. Bu makalede, Kuhistan bölgesinde bulunan kalelerin işlevleri incelenerek, kaleler hakkında somut veriler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca Kuhistan bölgesinde yöneticilik yapan Reis Muzaffareddin(1202-1221/22), Muhteşem Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth (1222-1224), Muhteşem Şemdî'd-din Hasan-ı İhtiyâr (1224-1128), Nasîreddin Abdurrahim bin Ebû Mansur (1228-1257) gibi muhteşemlerin kendi dönemlerindeki siyasi, askeri, kültürel ve öğretisel faaliyetleri incelenecektir. Bunlara ek olarak muhteşemlerin kalelerin işleyişi, üstlendikleri çeşitli görevler, sorumluluklar, Alamût merkeze olan bağlılıkları, inancaşal değişimlere verdikleri tepki ya da kabulleniş, değişen otoritelere karşı yaptıkları askeri savunma, hüccet ve imama duyulan bağlılıkları gibi öznel konular üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nizari İsmâîlî, Kûhistan, Muhteşimler, Mu'ninâbad, Alamût, Reisler

Abstract

Nizari İsmâ'îlîs started to search for new *Darü'l Hicres* for themselves outside Alamût and Rudbar both to spread their doctrines within the framework of the invitation in the name of the expected Imâm and to settle in different regions. They chose Quhistan which displayed geographical, socio-economic, and denominational similarities to Rudbar in the Horasan region and started to disseminate the new invitation that they named *Davet'ül Cedide*. Ultimately, they took control of many castles, including mainly Muninabad, Kain, Tun, and Bircend in Quhistan and built a new headquarters for themselves. From the headquarters in Alamût, they appointed local governors whom they called *muhteshem* or *reis* (*chief*) for the administration of the castles in Quhistan region between 1092 and 1957. These administrators had various duties such as ensuring the security of the castles in the Quhistan region, solving the local political problems, organizing social-cultural activities about Ismaili belief, and controlling the commercial network in their local administrative region. In this article, the functions of

Araştırma Makalesi / Künye: ATICI ARAYANCAN, Ayşe. "Kûhistan Muhteşemleri ve Kûhistandaki Nizari İsmâîlî Kalelerin İşlevi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 109 (Mart 2024), 11-29. <https://doi.org/10.60163/hbv.109.005>.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, E-mail: ayse.atici2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4232-2564.

the castles in the Quhistan region and concrete data about the castles will be presented. In addition, the political, military, cultural, and doctrinal activities of the rulers such as Reis Muzaffareddin (1202-1221/22), Muhteshem Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth (1222-1224), Muhteshem Şemdü'd-din Hasan-ı İhtiyar (1224-1128), and Nasıreddin Abdurrahim bin Ebû Mansur (1228-1257), who were administrators in the Quhistan region, in the period they ruled will be examined. Furthermore, issues such as the functioning of the muhteshems' castles, various duties and responsibilities they assumed, their loyalty to the headquarters in Alamût their reaction to or adoption of belief changes, military defenses against changing authorities, and their loyalty to Hujjat and İmâm will be discussed.

Keywords: Nizârî İsmâ'îlîs, Quhistan, Muhteshem, Muninabad, , Alamût , Chief

Giriş

Nizari İsmâillileri, yürüttükleri propaganda çerçevesinde Büyük Selçuklu, Hârizmşah ve Moğollar başta olmak üzere tüm düşmanlarına karşı tek bir bölgeden hareket alanı oluşturmaktansa çok sayıda *Dârü'l Hicreler* oluşturdular. 1090-1258 yılları arasında kendilerine geniş alan açabildikleri dört bölge Rudbar, Kumis, Kûhistan ve Suriye'de yapılandılar. 166 yıl boyunca hâkim oldukları bölge ve kalelerin ana hatları değişmedi, merkez Alamût'tan doğuya Firuz Kuh'a kadar uzanmaktaydı. Meşhed'e giden yol boyunca Damgan ve Semnan arasındaki büyük kaleleri içerisine alan bölgeyi kapsıyordu. Horasan bölgesinde ise Kûhistan ve Sistan sınırına kadar uzanmaktaydı (Hogdson, 1955; 115; Willey, 2005, 58). Rudbar ve Kûhistan¹ bölgesinde dağlık bölgelerde çok sayıda dağ kaleleri mevcuttu (Barthold, 1984, 136). Alamût ve etrafı İsmâilli propagandasının yönetildiği ve yürütüldüğü ana merkezdi. Nizari İsmâilli baş reisinin yaşadığı yer çoğunlukla Alamût Kalesi ya da Rûdbar'daki kalelerden biri olurdu (Daftary, 2001, 389). Alamût'tan sonra en fazla yapılandıkları bölge ise Kûhistan oldu. Kûhistan bölgesinde yaşayan İsmâilliler merkez Alamût'tan atanan ve çoğunlukla Nizari halkının tabiri ile *muhteshem*² unvanı verilen kişiler tarafından yönetilmekteydi (Herevi, 1352, 23). Kûhistan yöneticileri genellikle Tun ya da Bircend yakınlarındaki dağlık bir bölgede bulunan Mu'ninâbad Kalesi ya da Kâ'in Kalesi'nde kalır, işlerini buradan yürütürlerdi (Daftary, 2001, 414). İrili ufaklı yaklaşık 70 (yetmiş) İsmâilli kalesinin bulunduğu Kûhistan, Nizari İsmâillileri için Alamût ve çevresinden sonra en muhkem, geniş alanda kontrol sağlayabildikleri bölge oldu (Cûzcânî, 2016, 145). Aynı zamanda ticaret yollarının geçiş noktası olmasının yanında diğer stratejik unsurlardan ötürü İsmâilli, Selçuklu, Hârizmşahlar ve Moğolların mücadele sahasıydı (Cristoforetti-Sesana, 2020, 168). Dolayısıyla bu kaleler İsmâilliler için çoğu zaman hem ticaret yollarının kontrolünü sağlamada ekonomik güç, hem de önce Selçuklu, sonrasında Hârizmşah ve Moğol askeri baskısına karşı sığınak görevi gördü ve muhteshemler tarafından işlevsel bir şekilde yönetildi.

1. Kûhistandaki İsmâilî Kalelerinin İşlevi ve Önemi

Kuhistan bölgesinin İsmâilliler tarafından seçilmesinin ve bölgede uzun süre hâkimiyet kurmalarının en önemli sebebi İsmâillilerin propagandalarını yaydıkları Alamût ve Rudbar bölgesine benzemesiydi. Dağınık kalelerin bulunması ve bu kalelerin birbirleri ile bağlantılı olması propagandanın yürütülmesi için oldukça

1 Barthol'un bahsettiği üzere "Kûhistan 10.Yüzyılda çok önemli bir bölge değildi. Köyler göçebelerin yaşayabileceği bölümlere ayrılmıştı. Nehir olmayan bölgede daha çok kuyular ve yer altı suları mevcuttu. Çok soğuk olan Kûhistan'ın güneyinde ise palmye ağaçları yetiştirilirdi" bir yerd (Barthold, 1984, 134).

2 Kûhistandaki İsmâilli yöneticilerine verilen isim ya da lakab (Cuveynî, 2013, 558).

elverişli bir alan sağlamaktaydı. Diğer sebeplerden birisi ise Kûhistan'ın iklim özellikleri ve coğrafi koşullarıydı. Kuru havası, birbirinden uzak köy ve şehirlerin oluşmasına neden olurken, dağlık olmasının yanında güvenlik açısından mesafesi uzak kalelerin bulunmasıydı (Mahjour, 1391, 146). Yine Kûhistan bölgesinde başta Zerdüştlük ve Şii mezhepler olmak üzere farklı inanç köklerinin bulunması ve bölgede bulunan diğer mezhepsel unsurlar ile birlikte yerleşen dini hoşgörünün olmasıydı (Furgânî, 2007, 210). İsmâîlilere sempati duyan ya da gerektiğinde onlara hizmet edebilecek, özellikle Şii ağırlıklı, yakın inanca sahip halkın bölgede yaşıyor olması İsmâîlilerin bölgeyi tercih etmesinde etkendi. Başka bir etken ise ekonomik koşulların tıpkı Alamût ve Rûdbar'a benzer özellikte olmasının yanında bölgenin az da olsa tarım yapmaya elverişli topraklarının bulunmasıydı (Mahjour, 1391, 146). Ayrıca dağlık bölgelerde birbirine uzak çok sayıda kalenin yer alması, bunların Alamût ile bağlantılı olması, savunma ve askeri harekete olanak sağlaması diğer bir etkendi (Hogdson, 1891, 11; Mahjour, 1391, 147). Bölgenin önemli merkezlerinden olan Bircend şehrinin doğusunda Mu'ninâbad Kâ'in, Tus sıradağlarının üç parçalı kalesi kuzeybatıdan güneydoğuya uzanmaktaydı. Jozan, Koh-u Kandaei, Are Koh, Hassan Sabah Kalesi, Tigh Siah, Khalilabad ve Nasr Abad, Berdarud, Menkal, Mucehabad, Ateşkahl gibi çok sayıda kale yer almaktaydı (Nevari, 1400, 16/1).

Kûhistan'ın en büyük İsmâîli kalelerinden biri olan Mu'ninâbad Kalesi (Mo'nebad Kalesi, Monenabad Kalesi, yerel halk Kal demektedir) Nizari İsmâîlilerinin yaptırdığı sağlam ve korunaklı (Müstevfi, 2000, 209; Furgânî, 2007, 357) birbirine yakın üç büyük dağın zirvesine hâkim, tıpkı Alamût Kalesi'ndeki gibi sulama kanalları (*sarnıçlar*), erzak deposu, meyve bahçeleri olan geniş bir bölgeye yayılarak inşa edilmişti (Willey, 2005, 198-199, Tan, 2023, 15). Bölgede arkeolojik çalışmalar yapan Horasan Kültürel Miras eski Genel Müdürü Rajab Ali Labaf Khaniki yakın zamanda yaptığı kazı tespitlerinde Mu'ninâbad Kalesi'nin Nasr Abad Köyü'ne 400 metre uzaklıkta olduğunu tarif etmektedir. Khaniki, ayrıca Mu'ninâbad Kale'sinin Hasan Sabbah Dağı'nın üzerinde, ana kapısının Nasr Abad Köyü'ne bakan güneybatı cephesinde iki kulenin ortasında yer aldığını, 1000 metre uzunluğunda, 50-100 metre genişliğinde at nalı şeklinde alana yayıldığını belirtmektedir (Nevari, 1400, 16/1; Furgânî, 2007, 357). Yine bölgede çalışmalar yapan Furgânî'nin aktardıklarına göre kalenin doğu ucunda bulunan Asya Kalesi olarak bilinen kısım bulunmaktadır ve bugün hala ayakta. Kalenin kuzey kısmında Dokhter Kalesi denilen bölüm bulunmaktadır. O da tıpkı Khaniki gibi Mu'ninâbad Kalesi'nin Dokhter Kalesi tarafı da dahil 1000 metre uzunluğunda, genişliğinin ise yaklaşık 50 metre olduğunu, kale bölgesindeki genişliğinin ise 1000 metreye ulaştığını aktarır. Yine yaptığı gözlemlerde kalenin ana kapısı güneybatıdaki Nasr Abad Vadisi'ne 100 metre uzaklıktadır, burası Ço Doğan Meydanı denilen yere giden yolun sağ tarafında bulunmaktadır. Muhtemelen kalenin muhteşemlerinin ve diğer yöneticilerinin idari merkezi bu bölümdedir (Furgânî, 2007, 356). Furgânî "Kale surlarının sağlam taş surlardan ve bir adet kule, birbirine bağlı üç bölümden oluşmakta olduğunu, kalenin en doğu kısmının Kol Hasan olarak bilindiğini fakat bugün tahrip olmuş olan bu bölümdeki kalıntılar arasında üç adet su deposu tespit edilebildiğini belirtmektedir. Ayrıca alanın yüzeyinde çok sayıda tuğra ve çanak çömlek parçası görülebildiğini, Mu'ninâbad Kalesi'nin orta kısmında odalar, kuleler ve su depoları bulunduğunu, odaların dikdörtgen, düzenli, planlı, hilal ve vasilik örtülü, bazen tuğla duvarlı olarak inşa edildiğini aktarır (Furgânî, 2007, 356; Nevari, 1400, 16/1). Ayrıca kalenin hâkim bölümünün duvarlarının samanla kaplı olduğunu, duvarlarında yüksek kaliteli oyma tuğlaların yer aldığını belirtmektedir. Kalenin orta bölümünde Hasan ve Dokhter Kalesi'ni birbirine bağlayan bir geçit yer

alır, ayrıca başka gizli geçit, yol, tünel ve kanallar bulunmaktadır. Kalenin dışında ise değirmen, mezarlık, sulama kanalı ve hapishaneden oluşan büyük bir kompleks yapı bulunmaktadır” şeklinde arkeolojik kazı raporunda belirtmektedir (Furgânî, 2007, 357; Nevari, 1400, 16/1). Yine kalenin merkez kısmında daire şeklinde zeminden 5 metre derine yapılan temiz su biriktirmek için kullanılan, sarnıçlar ile bağlantısı bulunmayan su depoları, mağara ve ambarın yer aldığını aktarır (Furgânî, 2007, 357). Furâgî'nin bu anlatımından Mu'ninâbad Kalesi'nde su depolarını, yiyecek ambarlarının, gizli geçit ve tünellerin, değirmen ve hapishanenin bulunduğu tipik İsmâilî kale örneği olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere İsmâilî kaleleri sağlam inşa edilen, uzun kuşatmalara dayanıklı, yiyecek ve içecek tedariki yapılan, gerektiğinde gizli geçitlerden yardım ulaştırması için planlanan özel kalelerdi ve oldukça işlevsel kullanılırdı. Ayrıca Mu'ninâbad Kalesi ilk dönemlerde Kûhistan bölgesindeki diğer kalelerin işleyişinde ve kontrolünde, ticaret ağının takibinin yürütüldüğü, savunmanın, bölge yönetiminin merkezi olarak kullanılmaktaydı.

Mu'ninâbad örneğinde görüldüğü üzere bölgede gelişmiş su kuyularının olması, kalelerde suyun toplanması, sarnıç ve kayalara su deposu açarak su sorunu kolayca çözebilmeleri önemliydi. Kaleler tatlı su açısından kendi kendine yeterli ve gerekli tahıl ihtiyacının yetiştirilmesi için uygun bir bölgede seçilmişti. Bu nedenle tahıl, meyve, sebze üretimi rahatlıkla yapılabilmekteydi, ayrıca kaleler savunma için garnizon görevi görmektedir (Mahjour, 1391, 146).

Bunlara ek olarak Kûhistan kaleleri ticaretin sürdürülmesi ve İsmâilîlerin iktisadi açıdan güçlenmesinde önemli rol oynamaktaydı. Bilindiği üzere Kuhistan kaleleri genellikle ovalardaki farklı şehir merkezlerinin, Kâ'in, Tun, Turşiz, Nişabur ve Herat ipek yolu ticaret merkezlerini birbirine bağlayan yolun yakınında yer almaktaydı (Cristoforetti –Sesana, 2020, 177; Mahjour, 1391, 144). Özellikle Moğol istilası öncesinde İsmâillilerin yoğun olduğu Bircend, Nişabur'un kuzeyindeki Herat'a bağlanan yollar üzerinde küçük bir ticaret merkeziydi (Mustevfi, 2000, 206; Jamal, 2002, 64). Aynı şekilde Mustevfi'nin anlatımlarına göre Turşiz de dört mevsimin görüldüğü incir, nar, hurma gibi çeşitli meyvelerin yetiştiği ve ipek ticaretinin yapıldığı ünlü bir şehirdi³. Berdarûd, Menkâl, Mûcehabad, Ateşkâh gibi kalelerden Nişabur'a ve yakın şehirlere meyveler ve sebzeler satılmak üzere pazarlara götürülürdü (Mustevfi, 2000, 206). Dolayısıyla Kûhistan bölgesi ve kaleler İsmâilîlerin ticari olarak dışa açıldıkları, ipek yolunun kısmen de olsa kontrolünü sağlayabildikleri, pazar ürünlerini yetiştirip sattıkları mekânlar olma açısından işlevsel rol oynamaktaydı. Ayrıca İsmâilîler döneminde bölgenin ticari açıdan kalkındığı, ticaret ağının kontrolünün sağlandığı, zaman zaman da dış saldırılarda tehdit olarak kullanıldığı görülmekte fakat Moğol saldırıları ile birlikte bölgenin ticari önemini kaybettiği görülmektedir. Nitekim Kûhistan bölgesindeki kalelerin Moğollar tarafından yıkılmasından yaklaşık 200 yıl sonra kaleme alınan İsfizârî'nin *Ravzat'ul-Cennât* adlı eserinde Mu'ninâbad Kalesi hakkında bilgi verilirken, kalenin durumunun yıkıp dökük olduğu ve bölgedeki kalelerin terk edilmesinin sebebinin ekonomik ve sosyo kültürel yapının düşüklüğü gösterilmektedir. İsfizârî bu hususu:

“Hasan Sabbah ve müridlerine atfedilen kalelerden biri de Mu'ninâbad'dır ve şimdi onun mezarından daha kötü durumdadır. Muhtemelen Mu'ninâbad Kalesi'nin devredilmesinin nedeni çevredeki köy ve çiftliklerin ekonomik ve insani değerinin düşük olması, bu bölgede yaşayan insanların öldürülmesi ve evlerinin tahrip edilmesi

3 Mukaddesi Ahsenü't Tekâsim adlı eserinde “Kuhistan'da Nişabur'un dokümanlarına benzer ünlü dokümanlar, hahırlar ve kaliteli hurmalar yetiştiğini” yazmaktadır (Mukaddesi, 2013, 334).

nedeniyile kenar mahallelerin yiyecekten mahrum kalmasıydı (İsfizarî, 1338, 327; Furgâni, 2007, 357) dile getirmektedir.

Fakat Bartdol'un da belirttiği üzere Kûhistan bölgesi bir zamanlar Horasan mallarının deposu ve Kirman'ın hazine sandığı olarak bilinmekteydi (Barthold, 1984, 134). İsfizarî he ne kadar kalenin yıkılışını insanların öldürülmesi ve çevre köylerdeki halkın sosyo-kültürel durumunun düşük olmasına bağlasa da aslında Moğol öncesinde kale ve civarında hatta Kûhistan genelinde ciddi bir ekonomi ve ticaret ağı yer almaktaydı. Moğollar İsmâilî kalelerini ele geçirdikten sonra İsmâillilerin kalelere yeniden dönmemesi için ciddi anlamda tahrip ettiler. İlk olarak yiyecek deposu, savunma ve yönetimin kullandığı en muhkem kalelerden Kâ'in ve Gridkuh yıkıldı. Diğerlerinin yıkılması zaman aldı, ayrıca teknik ve uzun soluklu çalışma gerektirmekteydi. Nitekim Kûhistan'daki Birjand yakınlarındaki Mu'ninâbad, bu yıkıcı gayretin tipik bir örneğidir; ancak irili ufaklı çok sayıda İsmâilî kalesi olduğundan yıkım işi çok zaman ve zahmet gerektirdi. Moğollar çabalarını daha büyük kaleler üzerine yoğunlaştırdılar, ancak tamamını yıkmayı başaramadılar. Öte yandan İsfizarî'nin belirttiği üzere bölgede ekonomiyi ve insanları yüzyıllar sonra bile etkileyecek şekilde tahrip etmeyi başardılar (Willy, 2005, 100).

Kûhistan bölgesindeki kaleler, yapılanma, birbirlerine olan mesafesi, coğrafyanın dağlık olması gibi unsurlardan dolayı askeri açıdan işlevsel, savunmaya dayanaklı garnizon işlevi görmekteydi. Kûhistan⁴ bölgesinin tercih edilme sebebi kalelerin tıpkı Rûdbardaki gibi dağlık ve ulaşılması zor, yüksek, kayalık mekânlarda olmasıydı. Savunmaya ve direnişe dayanıklı olması, coğrafya koşullarının dağlık olması, İsmâilîler tarafından surlarının sağlamlaştırılması kalelerin uzun kuşatmalara dayanmalarının yanında, düşmanlarına karşı direnmelerine kolaylık sağlamaktaydı. Bu yüzden Kûhistan'daki kaleler Alamût'tan sonra askeri üst olarak kullanılan önemli ikinci bölgeydi. Kalelerin içerisine yaptırdıkları yiyecek depoları, su kuyuları, sağlam surlar, gizli tünel ve geçitler onların en önemli savaş tekniği olan savunma savaşlarına uygun planlanmıştı. Uzun kuşatmalar ile karşı karşıya kalan İsmâilîler kaleler arasındaki gizli geçiş ve tünellerin tehlike anında kullanılması ile içerden dışarıya, dışardan içeriye teçhizat ve iâşe sağlamaktaydı. Bu bölgedeki kaleler aynı zamanda reis ve muhteşemlerin yaşadığı, askeri, idari önemi yanında mali rezervlerin, hazinenin ve silahların da depolandığı yer olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca Selçuklu, Moğol ve Harezşah saldırıları sırasında halkın güvenli bulunduğu, tehlike durumunda kaçıp, sığındığı güvenli mekânlar olarak önemli rol oynadı.

Kuhistan'daki İsmâilî kaleleri kolay bir şekilde savunulabilir, mesafeleri birbirine ölçülü, özel bir konuma sahipti, bu nedenle saldırılara karşı daha iyi organize olabiliyorlardı. Merkez Alamût ve diğer kaleler arasında kendilerine özgü, gizli ve güçlü istihbarat ve iletişim sistemi kurmalarına da uygundu (Mahjour, 1391, 147). Bölgede bulunan 70 (yetmiş)'e yakın kalenin birbirleri ile kurduğu istihbarat ağı, yiyecek, teçhizat nakliyesi kurulan sistem sayesinde hatta olası merkez Alamût kuşatmasında destek rolü üstlenilmesine uygundu. Zaman zaman para ile satın alma, rüşvet, direniş vs. gibi yollar ile ele geçirdikleri kalelere, tam yerleşildikten sonra kuşatma sırasında savunmalar yapılmakta, diğer kalelerden kuşatılan kaleye hızlıca maddi ve askeri yardım ulaştırılmakta, bu arada diplomasi, rüşvet, anlaşma, suikast gibi yöntemler ile kuşatmanın durdurulması sağlanmaktaydı. Örneğin 1111 yılında Horasan hâkimi Sencer emiri Emir Bozkûş'u Kûhistan bölgesinde bulunan Tabes Kalesi kuşatmasına göndermişti. Uzun süren kale kuşatmasına dayanamayan

4 Kelime anlamı dağlık ülke

İsmâîlîler Selçuklu emirine rüşvet vererek, kuşatmanın kaldırmasını sağladılar (İbnü'l-Esîr, 1991, 266).

Kaleler merkez kale ve savunma kalesi olarak birkaç sınıfa ayrılmaktaydı. Kûhistan dağlık bölgesinde Tursîz (Turaysîs), Tabas, Ka'in, Zuzan, Tun ve Dareh/Dere, Barda-rûd, Mikâl, Mücahidâbâd ve Âteşgâh, Diz-Kilât ve Firuzkâh gibi birçok kalenin kontrolü İsmâîlîlerin elinde idi (Mustevfi, 2000, 205-210; Willy, 2005, 28). Askeri açıdan birbirlerine bağlı olan bu kalelerin birçoğu savunma kalesiydi. Örneğin Mu'ninâbad dağının güneydoğusunda yer alan Dareh/Dere Kalesi tam bir savunma kale örneğidir. Dareh Kalesi'nin konumu birbirine bağlı şehir ve yollardan oluşmaktaydı. Kale'nin bulunduğu güzergâh Sistan ve Kirman yolundan Dareh'e ulaşmaktaydı. Tabas Messina'yı geçtikten sonra yol doğuda Herat'a, diğer bir yol batıda Sarbisheh ve Bircend'i geçip, Tabas Gilki'ye gitmekte, oradan da İsfahan-Horasan yoluna ulaşmaktaydı. Savunma kalesi olan Dareh Kalesi, Dareh Köyü olarak bilinen yerde 140 metrekare alana, 150 metre yükseklikte dik bir yamaca inşa edilmişti. Mevcut konumu, ölçüleri ve bulunduğu güzergâhtan ötürü kalenin tıpkı diğer kaleler gibi savunma kalesi olduğu anlaşılmaktadır (Nevari, 1400, 16/1). Aynı şekilde Dareh Kalesi'nin yakınlarında bulunan savunma kalelerinden Kafaran/Kefaran Kalesi kuzeyden güneye doğru uzanan odaların yer aldığı bir koridor, yanlarda depolama tankı vardı. Kalenin en kuzey kısmı kare ve dar olup, dört köşesine dört savunma kulesi inşa edilmişti. Bu bölümde savunma yapıları ve çeşitli büyüklüklerde su depoları yer almaktaydı (Nevari, 1400, 16/1, Nasirabadi-Zafarounlu, 1386, 112-128).

Bu bahsettiğimiz her iki kale ana kalelerin yanına savunmayı güçlendirmek ve merkez kaleye saldırıyı önlemek için inşa edilen küçük kale örneklerdir. Aslında gözetleme ve yedek kolordu yerleri olarak inşa edilmiştir (Mahjour, 1391, 149). Dolayısıyla Kuhistan İsmâîlî kaleleri işlevi, stratejik yapıları, doğal kaynakların kullanımı, arazinin yapısı ve konumu açısından savuma, yönetim ve diğerleri olarak sınıflandırılmakta, birbirine bağlı kaleler zincirinden oluşmaktaydı (Willy, 2005, 89).

Kûhistan bölgesi kaleleri ticari ve askeri açıdan olduğu kadar İsmâîlîlerin kendi davalarını yayacak edebi eserlerin yazılması, öğreti ve propagandanın yapılmasına hizmet etmede de işlevsel bir rol oynamaktaydı. Bu nedenle kalelerin içerisine büyük kütüphaneler inşa edildi, kıymetli kitaplar getirildi, kalelerde yazılan edebi ve ilmi eserler bölgeyi zengin bilim ve kültür merkezine dönüştürdü (Hodgson, 1968; 456). Özellikle Moğol saldırıları kalelerin ilim, irfan ve kültür merkezi haline gelmesinde, entelektüel bir çevrenin oluşmasında etkili oldu. Moğollardan kaçan birçok âlim, şair ve edipten oluşan ülema İsmâîlî kalelerinde himaye edildi. Başta Nasireddin Tusî olmak üzere Şihâb Mansûr, İmam-ı Asr Efdalü'd-din Bâmiyanî, İmâm Şemsü'd-Dîn-i Hüsrevşâh gibi dönemin kıymetli ülemaları İsmâîlî kalelerine davet edildi ya da Moğol baskısından kaçarak kalelere sığındı (Cûzcânî, 2016, 145; Herevi, 1352, 171). Kalelere gelen Horâsân uleması ile muhteşemlerin himayesinde uzun sohbetler yani *Mecâlis-i Hikme* toplantıları yapılırdı. Örneğin Nasireddin Tûsî'nin Kuhistan'da Kâi'n Kalesi'nde yaptığı *Mecâlis-i Hikme*'nin üyelerine *ehl-i terettüb* yani yükselmekte olanlara İsmâîlî öğretisi, felsefe, mantık ilmine vb. hakkında sohbetler yapılarak, eğitim verilmekteydi. Hatta Tûsî'nin yakın arkadaşı şair Hasan Mahmud Hatip bu sohbetleri *Ravzay-ı Teslim*'de toplayarak yazmıştır (Daftary, 2001, 439; 442; Işık, 2019, 174).

Davet ettikleri âlimler Kûhistandaki kalelerde felsefe ve etik kitapları Farsçaya çevirdi. Kalelerde yapılan bu faaliyetler Kûhistan İsmâîlîlerinin diğer bölgelere göre daha çok gelişmesini sağladı (Herevi, 1352, 171). Fakat Moğolların bu kaleleri ele

geçirmesi ile İsmâîlî kalelerinde oluşan ülema dağıldı, bir kısmı kaçtı ya da Nasireddin Tûsi gibi bir kısmı da Moğolların himayesine girdiler.

Kûhistan bölgesindeki kaleler örgütlenme ve inanca bağlılık açısından da işlevsel rol oynadı. Kûhistan bölgesi muhteşemleri ve İsmâîlî toplumunun büyük bir kısmı ana merkez Alamût Kalesi'nde kabul edilen doktrinsel inanç değişikliğini ilk onaylayanlardan oldu. Örneğin Hasan Sabbah dönemi *Ta'lim* öğretisinin kabulünün ardından II. Hasan döneminde gerçekleştirilen Kıyamet ilanı ya da *Da'vet-i Kıyamet* ile gelen yeni şer'i öğreti önce Alamût daha sonra Kûhistan'da kabul ve destek gördü. Aynı şekilde İsmâîlî reisi Celâleddin III. Hasan'ın getirdiği *setr* dönemi olarak bilinen süreçte Bağdad'taki halife El-Nasır'ın 1211 yılında yayınladığı fermanla İsmâîlî toplumunun Sünniliğini kabul edip, resmen onaylaması üzerine başta Kûhistan Nizari İsmâîlî toplulukları Sünni-Şafi mezhebini itirazsız kabul edip, imamın setr kararını onayladı (Cuveynî, 20123, 567; Daftary, 2001, 436; Arayancan, 2018, 45). Hatta 1221-1258 yılları arasında İsmâîlî baş reisi olan İsmaili reisi Alâeddin'in çocuk yaşta imam olması ve psikolojik sorunlar yaşaması, ortaya attığı garip düşünceler bile kabul edildi. O'nun bu garip halleri *Levh-i Mahfuz*'dan yani *ilm-i ilahiden* sayılıp önce Alamût'ta kabul gördü, daha sonra Kûhistan da kabul edildi (Cuveynî, 2013, 580; Reşüddin, 2013, 27; Müstevfi, 2018, 421, Arayancan, 2022,86). Dolayısıyla merkezde alınan kararlar, öğretisel değişim ve dönüşüm Kûhistan yöneticileri tarafından kabul edilirken temel fikir aslında Nizari topluluğunun lideri olan imam ya da hüccetin yanılmaz olmasıydı. Ayrıca Kûhistan bölgesinin yönetimine atanan kişilerin Alamût merkezden seçiliyor olması, bağlılıkları ve örgütlenme biçimleri, hüccetin ya da İmâmü'z *Zaman*'ın söylediklerine koşulsuz ve sorgulamadan, disiplinli bir şekilde takiiye sürecinde daha sıkı bağlanma fikri idi. Kûhistan halkının bu fikri kabulü sayesinde kale yöneticileri yani muhteşemlerin toplum üzerindeki etkili tavrı ve merkeze daima bağlılıkları devam etti. Nitekim Kûhistan İsmâîlî kale yöneticileri merkez Alamût'tan gelen tüm süreçlere uyum sağlayıp, öğretileri koşulsuz kabul edip süreci başarılı yönettiler fakat Alamût'tan atanan Suriye'dekiler onlar kadar başarılı olamadı. Örneğin Suriye İsmâîlî yöneticisi Râşidüddin Sinan, her ne kadar II. Hasan tarafından Suriye bölgesine Kıyamet ilanının hücceti olarak gönderilmiş olsa da 1164 yılından sonraki bir zamanda kıyameti ilan etti ve İran'da daha önce yapılanlara benzer törenler düzenledi. Fakat hâkim olduğu bölgede birden çok güçle mücadele ettiği süreçte Kûhistan bölgesi yöneticileri kadar merkeze bağlı kalamadı. Hatta II. Muhammed'in yönetimi sırasında merkeze karşı gelerek artan bir bağımsızlık sergilediği için II. Muhammed onu öldürtmek için Alamût'tan fedâiler gönderdi (Arayancan, 2018, 148). Dolayısıyla bölgenin siyasi yapısı nedeniyle İran'da geliştirilen kıyamet öğretisi Suriye Nizarîlerinin düşüncesinde merkezî bir konum kazandırmazken, giderek büyüyen görüş ayrılıkları oluştu (Arayancan, 2018, 147).

Buna karşın Alamût'tan atanan Kûhistan reisleri değişen İsmâîlî öğretilerini kabul edip, bölgesel sorunları çözme, askeri ve siyasi süreci yürütmeye merkeze bağlı kalarak başarılıydılar. Nitekim hiyerarşiye uyma, örgütlenme yapısını yürütme, hüccet ve imama bağlılık onların temel düsturu oldu. Zaman zaman bölgesel yerel ilişkilerde özellikle Hârizmşahlar döneminde bağımsız bir siyaset izledikleri, bölgedeki ticaret yollarını kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları görülse de merkeze bağlılık sürdürüldü. Alamût'ta alınan yeni kararlar, hüccetlikten imamete geçiş, darü'l hicrenin genişlemesi gibi örgütlenme yapılarının süreç içerisinde dönüşmesi ve değişim göstermesi merkezden bağın kopmasına ve çözümlere neden olmadı, çünkü sağlam, disiplinli ve inanç ağırlıklı bir sistemleri vardı. Bilindiği üzere Nizari İsmâîlî dava örgütlenmesinde başlarda Alamût'ta merkez yönetici, askeri lider olan yerel dailer,

onların emirinde yardımcılar ve alt düzey dailer bulunmaktaydı (Daftary, 2001, 426). Örgütlenme yapıları içerisinde kıyametin ilanına kadar kendi aralarında birbirlerine *refikan* şeklinde hitap etmekteydiler ve beklenen imamın *hücceti* tüm propagandanın başındaydı, örgütlenmeyi sürdürmekteydi. Kıyamet ilanı ile değişen örgütlenme yapısında imamın soyuna bağlanan Alamût reisleri kendi meşruiyetlerini pekiştirmek için kıyametin gizli gerçeğinde II. Hasan'ı imamın şahsında tezahürünü ortaya koyarak, zamanın sonsuz ve tekrardan dirilmenin manevi olduğu savunurken yeni manevi bir yola girildi (Cuveynî, 2013, 570). Kûhistan yöneticileri bu süreçte imamın tezahürü olarak gördükleri Alamût'taki imamdan gelen emirleri yerine getirdiler. Halk tarafından *muhteşem* ya da *reis* olarak adlandırılan bu yöneticiler İsmâilî davasının en sağlam, örgütçü yöneticileri oldular. Kaynaklara yansıyan Reis Hüseyin bin Ahmed/Hüseyin Kâinî (1092-1102), Reis Muzaffareddin (1162-1222), Muhteşem Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth (1222-1224), Muhteşem Şemsü'd-din Hasan-ı İhtiyâr (1225-1228), Nasıruddin Abdurrahim bin Ebû Mansur (1228-1257) gibi isimler Moğol istilasına kadar Kûhistan bölgesinde yöneticilik yaptılar. Netice itibari ile Kûhistan bölgesindeki kaleler askeri, siyasi, ticari, kültürel açıdan işlevsel rol oynarken, bu kalelerde İsmâilî davasına gönül vermiş, yönetim hiyerarşisinde önemli konum elde etmiş, tecrübeli kişiler yöneticilik yaptılar (Nasirabadi-Zafarounlu, 1386, 119).

2. Kûhistan Bölgesi Muhteşemleri /Reisleri

2.1. Hüseyin Kâinî (1092-1102)

Hüseyin Kâinî Kûhistan bölgesinde propaganda yapan ilk İsmâilî dailerindendir. Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan Kâinî uzun süre Hasan Sabbah'ın hizmetinde çalışmış, onun en güvendiği refiklerinden ve dava arkadaşlarından biri olmuştur. Hasan Sabbah taraftan Kûhistanlı olmasından ve bölgeyi çok iyi tanımasından ötürü gizlice taraftar toplaması, örgütlenmesi ve bölgedeki kaleleri ele geçirilmesi için Kûhistan'a yollandı. Hüseyin Kâinî'in bölgede yaptığı propaganda kısa sürede karşılık buldu. Selçuklulara karşı hoşnutsuzlukla dolup taşan Zerdüştlükten yeni çıkmış ve Şiîliği yeni benimseyen kitlenin birçoğunu etkilemeyi başardı, giderek taraftar kitlesi çoğaldı. Hasan Sabbah ve beklenen imam Nizar adına yaptığı propaganda sonucunda Selçuklu yönetiminden hoşnutsuz olan halkın desteğini arkasına almayı başardı (Willy, 2005, 28). Öyle ki Selçuklu emirlerinden biri İsmâilîğe yeni girmiş olan mahallî emirlerden birisinin kız kardeşi ile evlenmek isteyince, zaten Selçuklu yönetimini istemeyen halk ayaklandı. Böylece Hüseyin Kâini liderliğindeki İsmâilîler çok kısa sürede Kâ'in, Zevzen, Tûn, Tabes ve diğer önemli şehirlere hızla yayılıp güçlendi (İbnü'l-Esir, 1991, 261; Willy, 2005, 28). Hüseyin Kâini bölgenin sosyo-ekonomik ve dini altyapısını iyi bilmekteydi, bu nedenle bölgede akıllıca yürüttüğü propaganda çalışmaları sayesinde Kûhistan, Rûdbar bölgesinden sonra İsmâilîlerin faaliyetlerini sürdürdüğü en önemli yerlerden biri haline dönüştü ve Kâini Selçuklu kontrolünde olan kaleleri tek tek ele geçirmeyi başardı (Daftary, 1999, 127; Daftary, 2001, 382).

Hüseyin Kâinî'nin Kûhistan'daki faaliyetlerini yakından takip eden Selçuklu Sultanı Melikşah ve veziri Nizamü'l-Mülk İsmâilîlere karşı duyarsız kalmadı. Melikşah, muhtemelen Nizamü'l-Mülk'ün tavsiyeleri üzerine 1092'de Kızıl Sarıg isimli Selçuklu kumandanını Kûhistan bölgesine Hüseyin Kâinî ve İsmâilîlerle mücadele etmesi için gönderdi (Kaşanî, 1344, 144; Reşideddün, 1338, 108; Mirhvand, 1388, 3083; Turan, 1965, 320-32). Kızıl Sarıg komutasında Kûhistan üzerine gönderilen ordu kuzeydeki Horasan ile güneyde Sistan'daki Selçuklu güçlerinden destek alarak Sistan sınırındaki Mu'minâbad yakınlarında bulunan Dara Kalesi'ni kuşatma altına

aldı. Fakat İsmâîlîler bu süreçte hızlı davranarak Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ü 1092 yılında bir suikast sonucu öldürdüler (Cuveynî, 2013, 542; Reşidüddin, 1338, 110; Münecim Baş, 2000, 61; Râvendî, 1957, 132; Şapolyo, 1964, 399).

Sultan Melikşah'ın Nizamü'l-Mülk'ten kısa bir süre sonra ölmesi ile İsmâîlîler üzerine yapılan kuşatmalar kaldırıldı. Melikşah'ın ölümünün duyulması üzerine Kûhistan'da bulunan Kızıl Sarı, Dara Kalesi'ndeki kuşatmayı kaldırarak ordusunu geri çekmek zorunda kaldı (Cuveynî, 1999, 542; (Reşidüddin, 1338, 115). Selçuklu yönetiminde çıkan kargaşadan ve taht kavgalarından oluşan karmaşık süreçte Hüseyin Kâinî reisliğindeki İsmâîlîler Kûhistan'da mürit toplamaya, yeni kaleler inşa etmeye devam etti. Selçuklu yönetimi altında bulunan çok sayıda kaleyi İsmâîlîlerin bilindik rüşvet, satın alma, tehdit, ikna vs. gibi yöntemleri ile bir süre ele geçirmeye devam etti. Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından Horasan'ı idare eden Sultan Berkyaruk 1111 yılında Kûhistan üzerine sefer düzenlemesi için Sencer'e talimat verdi. Sencer, ordusunun tecrübeli ve büyük emirlerinden biri olan Emir Bozkuş'u Kûhistan'daki İsmâîlî kalelerinin ele geçirilmesi için bölgeye sevk etti ve Tabes Kalesi kuşatıldı. Uzun süren kuşatmadan kurtulmak isteyen İsmâîlîler, Emir Bozkuş ile pazarlık yapmaya başladı, bir miktar para karşılığında kuşatma kaldırıldı (İbnü'l-Esîr, 1991, 266). Fakat bu kuşatmadan üç yıl sonra (1114) Selçuklu birliği yeniden Tabes Kalesi başta olmak üzere bölgede İsmâîlîlerin yaşadığı birçok kaleyi kuşatıp, ele geçirdi (İbnü'l-Esîr, 1991, 306–307). Hüseyin Kâinî, Alamût merkeze bağlı olarak kalelerden oluşan yeni bir bölge açtı, kendisi de İmamın Huceti Hasan Sabbah'a ölene kadar bağlılığını sürdürdü (1102) (Cuveynî, 2013, 557).

Hüseyin Kâinî'nin şaibeli ölümü merkezde büyük problem yarattı. Kûhistan yöneticiliğinin son dönemlerinde Zeyd Hasan adında biri gizliden kendi adına davette bulunmaya başlamıştı. Hüseyin Kâinî'nin durumu fark etmesi ve onu etkisiz bırakmak istemesi üzerine Zeyd Hasan, Ahmed Dunbaverdî'ye Hüseyin Kâinî'yi öldürttü. Suçu Hasan Sabbah'ın oğlu Ustad Hüseyin Sabbah'ın üzerine attı. Hasan Sabbah refiği ve dava arkadaşı Hüseyin Kâinî'nin öldürülmesinde oğlunun kendisine muhalif olduğunu düşünerek onu öldürttü. Bir süre sonra aslında tüm bunları Zeyd Hasan'ın planladığı ortaya çıkınca Ahmed Dunbaverdî'yi ve Zeyd Hasan'ı da öldürttü (Cuveynî, 2013, 557, Kaşanî, 1344, 159, Reşidüddin, 1338, 123-124; Mirhvand, 1386, 3089).

2.2. Reis Muzaffereddin (1162-1222)

Kaynaklarda Kûhistan yöneticisi olarak geçen Reis Muzaffereddin'in kişisel hayatı, doğumu hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. II. Hasan'ın kıyamet ilanı sırasında Kûhistan'da görev yapmaktaydı. 1164 yılında II. Hasan⁵ İsmâîlîlerin ama merkezi olan Alamût Kalesi'nde minbere çıkıp, Kıyamet Bayramı (id-i kıyam) ile ilgili hutbeyi okudu. Birkaç gün sonra halka kıyamet davetinin yapılması, hutbenin okunması için yeni sembolik işaretler (beyaz, kırmızı, yeşil ve sarı renkli bayrakları) ve adamları ile hutbenin bir metnini Kûhistan'a gönderdi. Ona bağlı olan Kûhistan reisi Muzaffereddin ve yardımcısı Muhammed-i Hakan Mu'ninâbad Kalesi'ne gönderilen hutbeyi okumak için Alamût'ta kurulan minbere benzer bir minber kurdurdu (Reşidüddin, 1338, 166-167; Cuveynî, 2013, 566; Mirhând, 1339, 220; Furgânî, 2007, 242). Gönderilen hutbenin sonuna II. Hasan'ın Allah'ın halifesi olduğunu, kendisinin de II. Hasan'ın yardımcısı olduğunu ekleyerek şu şekilde ilan etti:

5 Hasan b. Muhammed b.Bozorg Umid

“*Bundan sonra yıllar önce Mustansır, Alamût’a bir haberci göndererek, Yüce Allah’ın yeryüzündeki her zaman bir halifesi ve o halifenin de bir yardımcısı olduğunu halifenin kendisi, yardımcısının da Hasan-ı Sabbah olduğunu, Hasan-ı Sabbah’a uyanın kendisine uymuş sayılacağını bildirmişti. Şimdi de Hasan olan ben, yeryüzündeki Tanrı’nın halifesiyim, benim yardımcım da Reis Muzaffer diyorum. Herkesin onun emirlerini yerine getirmesi, onun söylediği dini kabul etmesi gerekir*” (Cuveynî, 2013, 567; Kazvinî, 2018, 419)

Böylece Reis Muzaffereddin, *Ala Zahirî’s Selam* lakabı verilen II. Hasan’ın yani kıyametin efendisi (Kaim-i Kıyamet)’in kıyamet öğretisini kabul ederek zamanın imamının meşruiyetini pekiştirdi, ayrıca İsmâilî toplumuna onun otoritesini kabul ettirmiş oldu. İlan edilen hutbe ile Alamût efendisi *hüccetlikten* imamın soyuna bağlandı (Kazvinî, 2018, 419) Ayrıca İsmâilîlerin gizli olan imamları ortaya çıktı, imamet makamı Mısır’dan Deylem’e nakledildi (Daftary, 2005, 84; Arayancan, 2022, 84).

Reis Muzaffereddin sorgulamadan yeni öğretiyi kabul etse de bazı Nizari İsmâilî örgütsel yapısı içerisinde ileri gelenler ve halkın bir kısmının kabul etmesi zaman aldı. Nizari İsmâilîler arasında anlaşmazlıklar çıktı. Öyle ki Muhammed b. Bozorg’un oğlu II. Hasan ile bu konuda tartıştığı, yaymaya çalıştığı öğretinin uydurma olduğunu söyleyerek karşı çıktığı kaynaklara yansımaktadır. Onun kıyamet söylemlerini durdurmak için “*Ben imamın dailerinden bir daîyim. Kim onun sözlerine kulak verir ve ona inanırsa kâfir ve dinsiz olur*” şeklinde açıklama yaptı; hatta II. Hasan’a inanan ve onun görüşlerini kabul eden bir gruba işkence yaptırdı; daha da ileri giderek 250 kişi öldürttü (Cuveynî, 2013, 564; Müstevfî, 2018, 420, Arayancan, 2022, 84). Dolayısıyla henüz kıyamet daveti yapılmadan önce öğretiyi yaymaya çalışan II. Hasan’ın görüşleri nedeniyle Nizârîler kendi aralarında anlaşmazlığa düştü ve merkeze bağlılık konusunda bölünmeler yaşandı, bu bölünme II. Hasan’ın Alamût reisi olmasından sonra da devam etti. Öyle ki bu anlaşmazlık sonucunda II. Hasan, kıyameti ilan ettikten sonra görüşlerini onaylamayan karısının kardeşi Deylemli ve Büveyhoğullarından olan Hasan b. Namaver tarafından Lammasar Kalesi’nde bıçaklanarak öldürdü (1116) (Cuveynî, 2013, 572; Kazvinî, 2018, 419; Kaşanî, 1344, 202).

Bu nedenle aralarında çıkan siyasi ve öğretisel anlaşmazlık sürecinde Reis Muzaffereddin’in II. Hasan’ın hutbesini Kûhistan halkına okuması ve kendisini de onun yardımcı olarak ilan etmesi Nizari otoritesi için önemli bir destekti. Fakat Kûhistan’da yaşayan Nizari İsmâilî halkının kabul sürecinin tamamlanması zaman aldı. Tabanında yeni öğretiyi kabul etmeyen İsmâilî halk Kûhistan’daki evlerini, eşyalarını bırakarak Horasan’a göç etti. Kûhistan’da kalanlar ise Sünnî çevrelerce *mülhit* denilerek dışlandılar (Cuveynî, 2013, 571). Kıyamet ilanı ile imamın ortaya çıkması ve söylemleri başta Sünnî çevreler olmak üzere birçok kesim tarafından eleştirilere maruz kaldı. Hatta İsmâilîler bazı bölgelerde öldürüldü, işkence gördü (Müstevfî, 2018, 419).

Öte yandan Reis Muzaffereddin ve diğer Nizari İsmâilî liderleri bu süreçte şer’î kurulların ve maneviyatın rutin bir şekilde yapılmasından ziyade *tevil* yani içsel anlamların kabulünü, şeriatın kurallarının yeniden yorumlanmasını daha olumlu görüyorlardı. Çünkü Nizariilerin uzun zamandır beklenen ve görünen bir imam tarafından doğrudan yönetilmesini tercih ederek, birlikteliğin sağlanmasını savunuyorlardı (Daftary, 423). Bu nedenle her ne kadar kıyamet ilanı gerçekleştiren İsmâilî yöneticisi II. Hasan muhalifler tarafından öldürülse de onun yerine geçen

oğlu Nureddin Muhammed tarafından yeni öğreti İsmâîlî toplumuna zamanla yerleştirilmeye çalışıldı (Furgânî, 2007, 245; Cuveynî, 2023, 559).

1157 yılında Sultan Sencer'in ölümünün ardından Hârizmşahlar İsmâîlîlerin hâkim olduğu bölgeleri ele geçirip kontrol altında tutmak isteyince bölgede siyasi dengeler değişmeye başladı. Başta Hârizmşah Allâeddin Tekiş Horasan bölgesini alarak, Sultan Sencer'in hâkim olduğu eski toprakların tamamına hâkim olmayı başardı. Ardından Sultan Melik Kutbeddin'i Kûhistan bölgesine İsmâîlî kalelerini kuşatmak için gönderdi. Turşiz Kalesi'ni dört ay boyunca kuşatıp, kalenin etrafındaki derin hendekleri doldurttu. Turşiz Kalesi düşmek üzere iken Sultan Tekiş vefat edince iki taraf arasında barış görüşmeleri yapıldı. İsmâîlîlerin 100 bin dinar vergi vermesi karşılığında kuşatma kaldırıldı (Cuveynî, 2013, 282).

Hârizmşah komutanı Miyançuk'un Kûhistan'a saldırıları, ardından Kazvinlilerin savunuculuğunu üstlenerek Alamût'a karşı ardı kesilmeyen seferler düzenlemesi Reis Muzaffereddin için oldukça yıpratıcı oldu (Daftary, 2001, 435).

İsmâîlî bölgelerine yapılan dış tehditler devam ederken içerde de birtakım gelişmeler yaşanmaktaydı. Nizariler yeniden içsel ve öğretisel değişim sürecine girmiş, *Setr* dönemi ilan edilmişti. Bağdat'taki halife Alamût'un yeni efendisi Celâleddin Hasan'ın Sünniliğini kabul etti. 1211 yılında yayımlanan fermanla Celâleddin Hasan'ın Sünnî İslam'a geçişi resmen onaylandı. Dolayısıyla Celâleddin Hasan'ın uyguladığı yeni mezhep anlayışı Kûhistan İsmâîlîleri tarafından kabul edildi (Cüveynî, 2023,559). Dolayısıyla Reis Muzaffereddin kıyamet ve setr döneminde yaşanan değişimlerde iç dinamiklerin dengesini tutarken, askeri saldırı ve kuşatmalara karşı güçlü bir politika izledi. Reis Muzaffereddin'in muhteşemlik görevinden nasıl ayrıldığı ve ölümüne dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Reis Muzaffereddin'den 1222 yılında Muhteşem Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth Kuhistan yönetici oldu.

2.3. Muhteşem Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth (1222-1224)

Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth, Alamût Kalesi reisi Celaledin Hasan döneminde Kûhistan Nizarilerinin muhteşemliğini üstlendi. Hayatı ile ilgili kaynaklarda pek bilgi bulunmamakla birlikte dedesinin İsmâîlî âlim Pir Şems olduğu ileri sürülmektedir⁶. Kendisi ilim sahibi, felsefeyi iyi bilen hikmet sahibi biridir (Cuzcanî, 2016, 17, 45). Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth ile birkaç kez görüşen Cuzcânî onunla ilgili şu görüşleri bildirmektedir:

“Kûhistan memleketinin emiri o sırada Muhteşem Şihâb Mansûr-ı Ebû'l-feth idi. Onu gayet ilim, hikmet ve felsefe bilen biri olarak müşahade ettim. Öyle ki Horâsân ülkesinde felsefe ve hikmeti onun gibi olan biri görülmemiştir. Gurebaya iyi davranırdı. Horâsân Müslümanlarından yanına gidenleri himayesine ve korumasına alırdı. Bu sebeple onun sohbetinde birçok Horâsân uleması vardı” (Cûzcânî, 2016, 145).

Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth'in Kûhistan yöneticisi olduğu dönemde İsmâîlî bölgeleri özellikle Kûhistan Gurlular ve Hârizmşahların mücadele sahası oldu⁷. İsmâîlîler, Gurluların Horasan üzerine yaptığı saldırılarda 10 yıl boyunca ciddi savunmaya geçti, kendi bölgelerinden geçen kervanları durdurup, kontrolünü sağladı.

6 Pir Şems ya da Pir Şemseddin ile ilgili bkz. (Daftary, 2001; 445; Bkz. Kaygusuz, 2010, 393-398, Furugânî, 2007).

7 1200 yılında Sultan Alâeddin Tekiş'in ölümünün ardından Gurlular Hârizmşahlar'a karşı savaşa girişti. Nişâbur'u kolaylıkla ele geçirdiler, ertesi yıl Mervüşahcân'ı, ardından Serahs bölgesini alarak, Horasan'ın tamamı Gurlular'ın kontrolü altına girdi. Bölgede uzun süre Gurlu-Hârizmşahla mücadelesi sürerken, İsmâîlî bölgeleri de Gurlu saldırılarına maruz kaldı (Sıdiqui, 1996, 207-211).

Melik Tâcü'd-dîn Sâlâr-ı Harpûst'un komutasındaki ordu İsmâîlilerin bölgedeki gücünü kırmak ve kervan saldırılarının sonucunda oluşan kıtlığı durdurmak, bölgeye elbise ve diğer ihtiyaçların teminini sağlamak için Kûhistan İsmâîlilerinin üzerine sefer düzenledi. Ordu önce Tûlek Hisarı'ndan İsfizâr'a, oradan Kâin Kalesi'ne, Sertaht ve Cevâşîr'i kuşattı, uzun süren kuşatmalar karşılıklı diplomatik görüşmeler ile sonuca bağlanmaya çalışıldı. Gürü sultan ve meliklerin itimadını kazanan Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, 1224 yılında Melik Tâcü'd-dîn Hasan tarafından Gür hanedanını temsilen Kûhistan'a elçi olarak Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth ile görüşmesi için gönderildi. Yapılan görüşmeler sonucunda ihtiyaç olunan elbise ve diğer eşyaların temini sağlandı (Cûzcânî, 2016, 145).

Cûzcânî'nin aktarımlarından anlaşıldığı üzere Şihâb Mansûr, hikmet sahibi, ilim, irfan ve felsefe bilen, İmam-ı Asr Efdalü'd-din Bâmiyanî, İmam Şemsü'd-Dîn-i Hüsrevşâh gibi dönemin kıymetli ulemalarını etrafına topladığı, himaye ettiği ve onlara saygı gösteren bir yöneticiydi. Özellikle Horasan'da Moğol saldırıları üzerine çıkan kargaşanın sonucunda kalelere sığınan ulemaya kendi hazinesinden 1700 hilat ve 700 baş at vermesi (Cûzcânî, 2016, 145) Alamût'taki bazı kişileri rahatsız etti. Hatta "Muhteşem Şihâb'ın Dâ'vethâne'nin tüm malını Müslümanlara vermesi yakındır" diyerek eleştirildi. Cûzcânî bu eleştirilerin artması sonucu Kûhistan yöneticiliğine son verildiğinden ve onun yerine Şemdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın atandığından bahseder (Cûzcânî, 2016, 145).

Cûzcânî her ne kadar Şihâbeddin Mansûr'un hediyeler ve hilat yüzünden görevden alındığını yazmış olsa da merkeze çağırılması farklı bir görev için olabilir. Çünkü Alamût ve Kûhistan İsmâîlî yöneticilerinin kalelerde âlimleri tutmak, ilim, irfan çalışmalarını desteklemek, davalarına fayda sağlayacak her kesime destek ve himayeci bir yaklaşımları vardı. Öte yandan Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth'in görevden alınmasından bir süre sonra Moğol hükümdarı Güyük Han'ın tahta geçmesine dair yapılan büyük kurultayda davetliler arasında yer alması belli ki başka bir görev için alındığını göstermektedir. Güyük Han kurultayına Alamût'tan Alâeddin, Kûhistan'dan ise Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth ve Şemdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr çeşitli hediyeler ile birlikte katıldılar (Cuveynî, 2023, 234; Abû'l Farac, 1999, 546). Görüldüğü üzere İsmâîlilerin o dönemdeki üç önemli yöneticisi Moğol saldırılarına karşı birlikte önlem almak için diplomatik görüşmelere önem vermiş, Moğollar ile aralarını iyi tutarak onların Kûhistan'ı ele geçirmesini engellemeye çalışmışlardır.

Bu arada Mu'ninâbad Kalesi içerisinde yeni gelen muhteşemin uygulamalarını onaylanmayanlar da oldu. Örneğin Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth'in yakınlarından, onunla gönül bağı kurmuş olan Nişapûrlu bir zahit yeni göreve gelen Şemdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın uygulamalarından rahatsız olduğu ve samimi bulmadığından kendince Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth'in intikamını almak istedi. Bu nedenle Şemdü'd-din Hasan'ın kaledeki odasına görüşmek için gitti, sohbet sırasında onun yanında duran hançeri aniden alıp, "senin memleketin ve şehrinde bana zulüm yapılıyor. Peki, bu hançeri sana neden veriyorlar? Zalimleri ve onların zulmünü def edesin" diyerek saldırıp onu öldürmek istemişti (Cûzcânî, 2016, 150). Bu olaydan anlaşıldığı üzere Kûhistan İsmâîlî muhteşemlerinin zaman zaman uygulamaları, yönetim tarzı, aldığı kararlar eleştirilmekteydi. Zahidin zalimler dediği muhtemelen Gurlu saldırıları, Harezmi ve Moğollara karşı yetersiz kalınan savunma ve yürütülen siyasetin eleştirisi ve tepkisiydi.

Aslında başta Kûhistan muhteşemleri olmak üzere İsmâîlî yöneticileri birden fazla düşmana karşı kendilerinin en iyi nasıl savunacaklarına karar vermede tecrübeli, askeri ve idari açıdan eğitilmiş kişilerdi; zaten Alamût merkezden ona

göre seçilip görevlendirilmekteydiler. İsmâîlilerin temel askeri stratejisi saldırıdan ziyade savunmaya yönelikti, bunu iyi bilen muhteşemler insan gücü rezervlerini konuşturulabilecekleri, yiyecek ve ihtiyaç depolarının yer aldığı, sağlam bir üs kurulabilmek için Kûhistan'da birbirine yakın hatta ortak sınırı olan kalelerini korumak, İsmâîlî toplumunu birlikte tutabilmek üzere stratejisi yürütmekteydiler (Willy, 2005, 62-63). İstisnâî bir durum olan Nişâburlu Zahid'in suikast örneğinde görüldüğü gibi zaman zaman onların uygulamalarına karşı tepki oluşsa da muhteşemlerin içerde ve dışarda olmak üzere Kûhistan bölgesini birden fazla düşmana karşı koruma ve savunmaya çalıştığı görülmektedir. Öte yandan onların uygulamalarına karşı çıkanlar olduğu gibi onları siyasi ve manevi açıdand destekleyenlerin fazla olduğu bilinmektedir. Gurlu, Hârizmşah ve Moğol saldırılarının ardı ardına geldiği dönemde yıpranan İsmâîlî topluma ve yöneticilerine kalede himaye edilen âlim ve kâtipler manevi destek olmaktadır. Örneğin Şihâbeddin Mansûr-ı Ebû'l-feth'in himaye ettiği âlim ve kâtip olarak çalışan Re'is Hasan Moğol fetihlerinin başladığı ilk dönemde yazdığı cesaret ve umut dolu şiirinde “*yüz binden fazla atlıya sahip olan kral/ tek bir savaşıdan (bizden) korkacaktır*” diyerek birlik ruhunu ve savunma yöntemlerine övgüde bulunmaktadır (Willy, 2005, 63).⁸

2.4. Muhteşem Şemsdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr (1225-1228)

Kûhistan muhteşemi olarak atanan Şemsdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr hakkında doğumu, ölümü, eğitimi⁹ ve kimliği ile ilgili kaynaklarda çok bilgi bulunmamakla birlikte Cûzcânî eserinde onun iyi bir asker olduğunu yazmaktadır. Mu'minâbad Kalesi dışında bölgenin büyük savunma kalelerinden biri olan Kâ'in Kalesi'ni kendisine idari makam olarak seçmiş (Cûzcânî, 2016, 145; Hodgson, 1955, 244), seçkin âlimler için uygun bir mekân haline dönüştürmüştür (Willy, 2005, 172).

Kuhistan reisliği döneminde selefi dönemindeki sorunlar yani Gûrlular, Hârizmşahlar ve Moğolların saldırıları, kuşatmalar, diplomatik görüşmeler, politik kararların alındığı süreç devam etmekte, kervan yollarının kontrolü Kuhistan muhteşemi tarafından yürütülmekteydi. 1125 yılında Cûzcânî bir kez daha Sistan yöneticisi Melik Rûknüddin Muhammed tarafından İsmâîlilerin kontrolünde olan Haysâr'dan Ferah'a kadar olan kervan yollarının müzakere ile açılması için Kûhistan'a gönderildi (Cûzcânî, 2016, 17-18). Kuhistan'da önce Sistan'ın Kâh Kalesi'ne, oradan Kereh Kalesi'ne, daha sonra Tabas ve Mu'ninabad'a gidip, muhteşem Şemsdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr ile görüştü ve anlaşma sağlandı (Cûzcânî, 2016, 17-18).

Muhteşem Şemsdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın Kuhistan muhteşemliğine atanmasından hemen sonra komşuları Sistan yönetimi arasında bir dizi anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

8 Peter Willy'nin eserinden aktarma: “*Ah kardeşler! Mübarek vakit geldiğinde ve iki cihanın bahtiyarlığı da yanınıza geldiğinde /Yüz binden fazla atlıya sahip olan kral, tek bir savaşıdan (bizden) korkacaktır/ Ancak şansımız azaldığında baharımızın sonbahara, sonbaharın da ilkbahara dönüşmesi de mümkün! / Bugün Mustansir'in vaazları ve Nizar'ın duaları olan büyük diriliş güneşinin dağlardan doğduğunu görmedin mi?*” (Willy, 2005, 63)

9 İsmail Kaygusuz, “Şemsî Tebrizi'nin Gerçek Kimliği Mevlana'yla İlişkisi ve Ölümü” üzerine sunduğu bildiri metninde bu konu ile ilgili bazı görüşler bildirmektedir. Bunlardan bir tanesi Şemseddin Tebrizi ile 1224-1226 yılları arasında Şemseddin Muhammed Muhteşem, Şemsdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın aynı kişi olduğunu belirtmekte ve bazı görüşleri ile bu fikri temellendirmeye çalışmaktadır. Hatta Muhteşem Şemsdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın Kuhistan'da görevinden ayrıldıktan bir süre sonra Moğol saldırıları sırasında Alamût tarafından Anadolu'da görevlendirildiğini, bu nedenle de Şemseddin Tebrizi olabileceği üzerinde durmaktadır. Şems'in, babasının ve ailesinin kim olduğunu herkesten sakladığını, onun bir İsmâillî baş *dai*'si olduğunu ve bunu sadece Mevlana'nın bildiğini iler sürmektedir (Bu konuda bkz. Kaygusuz, 2010, 393-398).

Celeddin Hasan döneminde İsmâîliler ile birkaç kez savaşmış olan Sistan emiri Yemineddin Behramşah'ın yeğenlerinden biri Şahinşah Kalesi'ni İsmâîlilere satmıştı. Kaleyi yeniden almak isteyen Yemineddin'in İsmâîliler üzerine tehditleri artınca dört fedai tarafından öldürüldü(1221) (Tarih-i Sistan 1381, 449; Daftary, 443). Onun öldürülmesinin ardından Kuhistan İsmâîlileri doğrudan Sistan yönetiminin iç işlerine müdahale etmeye başladı ve önce Rûkneddin daha sonra Osman'ın tahta geçmesi için destek verdiler. Osman'ın tahta geçmesi için Harezmi'de bulunan Tâcü'ddin Yinaltegin'den yardım istediler. 1225 yılında Sistan'a gelen Tâcü'ddin Yinaltegin, Osman'ı desteklemek yerine kendisi yönetimi ele geçirince muhteşem Şemdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr, Tâcü'ddin Yinaltegin'e savaş açtı (Tarih-i Sistan 1381, 449-450).

Kuhistan İsmâîlileri karşısında yenilen Tâcü'ddin Yinaltegin İsmâîliler ile diplomatik görüşmeler yaparak anlaşma yapmaya çalıştı. Bunun için Melik Rûknü'd-dîn-i Haysâr ve Cûzcanî'yi şartların görüşülmesi için Kûhistan'a gönderdi(1226) ve barış sağlandı(Daftary, 443). Bu anlaşmadan kısa süre sonra Tâcü'ddin Yinaltegin, Kûhistan İsmâîlilerinin üzerine yeniden sefer kararı aldı ve Cûzcanî'yi bir kez daha elçi olarak Kûhistan'a savaş çağrısı yapması için göndermek istedi (1226). Hindistân'a gitmek için hazırlık yapan Cûzcanî bu görevi kabul etmedi. Bu olaylar üzerine kızan sultan onu 43 gün boyunca Safigbuzistân Kalesi'ne hapsedirdi, fakat Melik Rûknü'd-dîn-i Haysâr aracılığıyla serbest bırakıldı (Cûzcanî, 2016, 18, 145; Cûzcanî, 2020, 5).

Muhteşem Şemsü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın görevini nasıl bıraktığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat İsmâîlî kalelerine yapılan çok yönlü saldırılara karşı askeri kimliği ve stratejisi ile mücadele eden, İsmâîlî davasına sadık, askeri kimliğiyle öne çıkan bir muhteşem olmuştur. Onun bölgedeki mücadelesi ve askeri stratejisi sayesinde Gurlular ve Hârizmşahların yoğun askeri baskısına rağmen Kûhistan bölgesindeki kaleler, kervan yolları ve ticaret ağı Moğol istilasına kadar korunabilmiştir.

2.5. Nasreddin Abdurrahim bin Ebû Mansur / Nasreddin Muhteşem-i Kûhistan (1228-1257)

Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulabildiğimiz Nasreddin Muhteşem-i Kûhistanî 1228-1257 yılları arasından Kûhistan yöneticiliği yaptı (Reşideddün, 1338, 181). Ahd-i Seyyidînâ¹⁰ risalesinde Şâhinşâh-ı Maşrîk" (Doğunun Şahı) ve *Nâiri-yi Kâdirî* (Kudreti parlayan) unvanı ile anılmaktadır (Javan, 2022, 237). Aynı zamanda imamın Kûhistan'daki temsilcisi ve atanmış muallim olarak kabul edilmektedir. Şemdü'd-din Hasan-ı İhtiyâr'ın yaşandığı dönemde onun yardımcısı olarak kaleye gelmiş, ondan askeri anlamda tecrübe kazanmış, daha sonra da onun yerine Kûhistan yöneticiliğine atanmıştır (Furgâni, 2007; 267).

Onun döneminde Moğollar tüm Horasan'ı ele geçirmek üzereydi ve bölgede büyük kargaşa yaşanmaktaydı. İsmâîlî bölgelerine Rudbar başta olmak üzere Kûhistan'a karşı bir dizi askeri sefer düzenlenmekteydi, hatta bazı müstahkem kaleler ele geçirilmiş ve tahrip edilmişti. Ana üs olarak kullanılan Alamût ve Rudbar bölgesi düşmek üzereydi. Bu karmaşadan başlarda Kûhistan İsmâîlileri daha az etkilenmekte, İsmâîlî bölgelerini kontrolü altında tutabilmekteydiler. Moğol saldırıları nedeniyle

¹⁰ Söz konusu Ahd-i Seyyidina risalesinin orijinaline ulaşamadığımızdan Karim Javan (2022), "Ahd-i Sayyidnâ, a Newly Discovered Treatise on the Consolidation of the Nizârî Da wa in Alamût " *Texts, Scribes and Transmission: Manuscript Cultures of the Ismaili Communities and Beyond*. Ed. Wafi A. Momin. London: I.B. Tauris, 237–256 adlı makalesinde İngilizceye çevirdiği ve açıkladığı çalışmasının faydalanmış ve alıntılar yapılmıştır.

bölge yiyecek ve diğer ihtiyaçların temininde zorluklar yaşanmaktaydı (Furgânî, 2007, 268). Tüm zorluklara rağmen onun yönetimi süresince Moğollardan kaçan Sünnî âlimler Kûhistan bölgesine gelerek İsmâilî kalelerine sığınmaktaydı. Örneğin Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî dönemin önemli âlimlerinden Nasîruddin Tûsî'yi himayesine almıştı. Tûsî'nin ahlak üzerine yazdığı *Ahlak-i Nasîrî* kitabı 1235 yılında Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî'nin hizmetindeyken Necîbüddin Hasan'ın isteği üzerine yazıldı (Madelung, 2011, s2; Furgânî, 2007, 267) ve Tûsî çalışmasını büyük hükümdar, din ve devletin yardımcısı olarak nitelendirdiği Kûhistan muhteşemi Nasîrüddin Abdurrahim b. Mansur'a (ö. 1257) sunmuştur (Işık, 2019, 175).

İsmâilîlerin geçirdiği 169 yıllık süreçte ta'lim, kıyamet, sert dönemleri, çocuk imamın yaptığı uygulamalardan, Moğollar ve Hârizmşahlar ile yapılan mücadeleden kaynaklı yaşanan iç meseleler kısmen eleştirilmekteydi. Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistan fikir ve inanç ayrılığına düşenler ve siyasi açıdan alınan kararları sorgulayanlara ciddi disiplin uygulaması yapmaktaydı. Örneğin Javan'ın arşivde bulduğu ve tespitlerine göre yazarı belli olmayan Ahd-i Seyyidinâ Risalesi'nde yazar Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî döneminde disiplin cezasına çarptırılan bir arkadaşına hükme ve davaya sadakatle katlanabilmesi için tavsiyeler yazıldığı görülmektedir (Javan, 2022, 237-238). Söz konusu risale Kûhistan'a gönderilmiş ve burada Reis Ebûl al-Feth ile asan-ı abbâ arasında geçen konuşmaların Reis Ebû Alî'nin anlatımlarına dayanarak kayıt edilmişti (Javan, 2022, 237). Belli ki Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî kendisine bağlı İsmâilîlere karşı bazı yaptırımlar ve dayatmalar ile disiplini sağlamaya çalışmaktaydı. Bu durum Ahd-i Seyyidinâ'da açıkça görülmektedir ve risalede “İmamın temsilcisi ve atanmış muallim olarak Nasîreddin (Muhteşem) kendisine dayattığı şey yüzünden fazla üzülmemesi gerektiğini söyleyip, omuzlarındaki biad'ı (ahd ve zinhârî) unutmamaları gerektiğini” yazmaktadır (Javan, 2022, 237). Kûhistan bölgesinde yaşayan hem içerde hem de dış etkenlerden ypranan bağlılığın ve itaatın korunması çok önemliydi. Bu konuya vurgu yapan Ahd-i Seyyidinâ'nın devamında risale yazarı¹¹:

“bu sözleri yazmaktaki amacım, Allah'ın yardımcısı olsun, çok kıymetli kardeşim, boyunduruğumuzdaki bu kadar büyük biad'ın durumu bilmesidir ve eğer Nâîrî-yî Qâdirî'nin soylu sarayında Doğu'nun Şehinşâh'ında ufukların Hüsrev'inde (afâg), Allah gölgesini uzatsın ve izzetini genişletsin, kimdir? Orada Yüce Rabbin temsilcisi ve görevlendirdiği kişi (rat-i cellat, hazret-i cellat yani imam) varsa, kulların din ve dünyevi eğitmeni ona girişte anlatıldığı şekilde bir kura ve görev yüklerse, bunu kendi çıkarlarına göre düşünmelidir. Her iki dünyada da buna katlan” (Javan, 2022, 243)

diyerek aslında Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî'nin ve Alamût'taki imamın verdiği görevi koşulsuz ve sorgulamadan biad etmesini tavsiye etmektedir. Javan'a göre risalenin yazılma sebebi sadakat, dünyevi yaşamın geçici olduğunun göz önünde tutulması gibi öğütlerin yanında risaleyi yazan kişinin arkadaşının mal ve mülklerine el konulması yoluyla maruz kaldığı hükümlere biad etmesi söylenmektedir (Javan, 2022, 243-244). Belli ki 1221-1231 yılları arasında Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî'nin yaptığı siyasi ve politik kararlar sonucunda bir takım hoşnutsuz kesim bulunmaktadır ve muhteşem bazılarının mal mülklerine el koymaktadır (Javan, 2022, 244).

Nasîreddin Muhteşem-i Kûhistanî dönemi siyasi olarak Nizari İsmâilîlerinin son dönemine denk gelmektedir. 1253 yılında Moğollar Ketboğa'nın ilk olarak Kûhistandaki birkaç kalesini, Tus ve Tun kalelerini ele geçirdi. Kûhistan'da Moğol

11 Javan risalenin yazarı konusunda Allaeddin Asen-i Memûd Münşî olduğuna dair kuvvetli işaretler mevcut olduğunu belirtmektedir (Javan, 2022, 244)

komutanı Öteğüçine, İsmâîlileri büyük bir toplantıya çağırarak tuzağa düşürdü ve sadece Tun bölgesinde 12 bin kişiyi katletti (Reşideddün, 1338, 194).

1253 yılında Tun'un yağmalanması İsmâîlilerin öldürülmesinden 3 yıl sonra 1956 yılında bölgeye Hulagû girdi, kontrolü kısmı bir şekilde sağladı. Hulagû ve maiyeti Tus'ta kendisi için kurulan büyük çadırdı kaldı. İsmâîlilere ait tüm kalelerin kendisine teslim edilmesini talep etti. Tus'ta kaldığı süre zarfında Kûhistan muhteşemi Nasireddin'i davet etti, Kuhsitan'daki tüm kalelerin derhal kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Nasireddin Muhteşem kendisine bu emri sadece imamın verebileceğini söyleyerek, teslim etmeyi kabul etmedi. Bu görüşmeden sonra Hülagû İsmâîlî Reisi ve imamı Rûkneddin Hurşah'ın ve İsmâîlî kalelerin ele geçirilmesi için uğraştı (Willy, 2005, 76). Moğolların kuşatmasına daha fazla dayanamayan Rûkneddin Hurşah, Hülagu ile bir dizi görüşmeler yaptı. Moğol yöneticilerinin Meymundiz Kalesi'nde bulunan Rûkneddin Hurşah ile yaptığı görüşmeler sonucunda Alamût, Lammasar ve Lal kalelerinin yıkılmadan kalması, diğer kalelerin hemen teslim edilmesi kararı alındı. Bunu karşılığında Moğollar Rûkneddin Hurşah, ailesi ve mahiyetindekiler ve İsmâîlî halkına zarar veremeyecekti. Rûkneddin Hurşah onlara verdiği sözü tuttuğunu göstermek için Kûhistan ve Girdkuh muhteşemlerine Moğol hükümdarı Hülagu'ya bağlılıklarını bildirmeleri için haber gönderdi (Reşideddün, 1338, 194). Kaleler tek tek teslim olmaya başlamış, İsmâîlî bölgeleri Moğol idaresi altına girmişti. Fakat Hulagû, Rûkneddin Hurşah ile yaptıkları anlaşmaya uymadı ve İsmâîlî kalelerini ele geçirdikten sonra önce Rukneddin'i sonra Kazvin'de bulunan Rûkneddin'in ailesi ve garnizonunun tamamını öldürttü (Reşideddün, 1338, 194; Abû'l Farac, 1999, 562). Kûhistan'da yaklaşık 2000 kişi öldürüldü, diğer bölgelerdeki İsmâîlîler ile birlikte bu rakam toplamda 100.000 kişiyi buldu (Willy, 2005, 82). Hayatta kalanların büyük bir kısmı Moğol baskısından kaçtı ya da saklandı. Moğolların bölgeye hâkimiyetinden sonra İsmâîlîlerin uzun sürecek takiiye dönemi başladı. Kûhistan bölgesindeki kaleler başta Ka'in, Müninabad olmak üzere tamamen yıkıldı. Nasireddin Muhteşem'in ölümü ile ilgili kayıtlara rastlanılmazken, muhtemelen Moğol katliamı sırasında o da katledildi.

Sonuç

1091-1268 yılları arasında Alamût merkezden Kûhistan bölgesine atanan muhteşemlerin ortak özelliklerinin olduğu tespit edilmektedir. Bunlardan ilki merkez Alamût'a dönemin hüccet/imamlarına duydukları bağlılık ve verilen görevi yerine getirme disiplindir. Nizari İsmâîlî örgütsel yapısı içerisinde askeri konuda eğitilmiş, ilim ve kültür açısından bilgili ve Kûhistan coğrafyasını iyi tanıyan kişilerin tercih edildiği görülmektedir. Öncelikli görevleri bölgenin kontrolünü ellerinde tutmak, dış güçlere karşı kale savunmalarını güçlendirip, İsmâîlî halkının güvenliğini sağlamaktır. Bölgeden geçen ticari arterin gelişmesini ve kontrolünü yapıp kendi bölgesinin gelişmesine katkı sağlamaktır. Ayrıca birbirinden uzak çok sayıda İsmâîlî kalesinin koordinasyonunu kurarak iletişim ağının devamını sağlamak ve kuşatmalara karşı savunma yöntemi oluşturmaktır. Savunmaya dayalı savaş tekniklerine ek olarak kalelerine yapılan uzun kuşatmalara karşı diplomasi, çoğu zaman direniş ve suikast yolu ile yerel kontrolü ellerinde tutmaya çalıştıkları görülmektedir.

Ayrıca merkez Alamût'ta bulunan hüccet/ imamların 169 yıllık zamanda *Ta'lim*, kıyamet ilanı, *Setr* ile Sünniliğe yaklaşma gibi öğretisel değişim süreçlerini onaylayıp, koşulsuz bağlılık gösterdikleri görülmektedir. Muhteşemlerin imamlarına duydukları bağlılık, davalarına duydukları inanç Kûhistan'daki İsmâîlî toplumunu bir

arada tutmayı sağlarken, merkez Alamût ile siyasi ve inançsal bağını pekiştirmektedir. Muhteşemlerin merkeze bağlı kalarak siyasi ve doktrinsel devamlılıklarını sürdürme tercihlerinin altında bölgesel hâkimiyet alanlarını yani *Dârü'l-Hicrelerini* koruma çabası yer almaktaydı. Diğer taraftan muhteşemlerin Moğol saldırıları sonucu kendilerine sığınan ulemayı himaye etmesi, Mu'minâbad, Kâin ve Dareh/Dere gibi kalelerde kütüphanelerin oluşturulması, yazdırılan eserler aracılığıyla İsmâilî propagandasının dinamik tutulmasına katkı sağladıkları görölmektedir.

Sonuç olarak, Kûhistan bölgesindeki muhteşemler tıpkı Rûdbar ve diğer bölgelerde olduğu gibi direnme, bağlılık, sabır ve aldıkları kararları, diplomatik görüşmeleri, davaya bağlılıkları ve zekice planladıkları siyasetleri sayesinde İsmâilî toplumunu bir arada tutup, bölgesel çıkarlarını ve kalelerini Moğol dönemine kadar savunabildiler.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac. Gregory *Abûl-Farac Tarihi*, C.II, Ömer Rıza Doğrul, TTT: Ankara, 1999.
- Arayancan, Atıcı, Ayşe, "Nizari İsmâililerinde Takiyye, Meşruiyet Ve Tasavvuf İlişkisi Üzerine Deđerlendirme", *Türk Kültür Hacı Bektaş Veli*, 102, 2022, 79-94.
- Arayancan, Atıcı, Ayşe, *Haşhaşiler: Efsane ve Gerçekler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Barthold, Wladimir, *An Historical Georaphy of İnan*, çev. Svat Soucek, New Jersey:1984.
- Cuveynî. Tarih-i Cihan Güşa, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc, (2020), *Tabakât-ı Nâssırî*, çev. Erkan Göksu, TTK: Ankara, 2020.
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc, *Tabakât-ı Nâssırî, (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınevi: İstanbul, 2016.
- Daftary, Farhad, *Muhali İslamın 1400 Yılı İsmâililer: Tarih ve Kuram*, çev.ERCÜMENT ÖZKAYA, Rastlantı Yayınları: Ankara, 2001.
- Daftary, Farhad, "Rashid Al-din Sinân", *The Enclopaedia of Islam*, Leiden VIII, 1995, ss.442-443.
- Daftary, Farhad, *A Short History of the İsmâilîs, Traditions of a Muslim Community*, Edinburg Unuversity Press: Edinburg, 1999.
- Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar*, Türkiye Yayınevi: İstanbul, 1964.
- Herevî, Javad, *Kale-i İsmâilîyye Cenub-u Horasan(Kale-i Kâh Kâin)*, *Peşuhername-i Tarih*, 5/18.
- Herevi, Seyf b. Muhammed b. Ya'kub el-*Tarihname-i Herât*, Muhammed Zübeyr es-Sıddiki, İntişarat-ı Hıyam: Tehran, 1352.
- Hodgson, Marshall G.S. "The Isma'ili State", *The Cambridge History of Iran*, 5, The Saljuq and Mongol Periods, ed. J.A. Boyle. Cambridge, New York, 1968, pp. 422-482.
- Hodgson, Marshall G.S. *The Order Of Assasins: The Struggle of the Early Nizari İsmâ'ilis against the Islamic World*, S. Gravenhage: Mount&Co, 1955.
- Horasan-ı Fedai, Muhammed bin Zain el Abidin, *Tarih-i İsmâilîyan ya Hidayetu'l Mü'minin el-Talbien*, tashih Aleksander Simionov, İntişatar-ı Asatir: Tehran, 1373.
- <https://www.jamejamdaily.ir/Newspaper/item/131136>
- İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi'l-Tarih*, 10, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İsfzârî Muhammed A.Z. , *Ravzat'ul-Cennât fi Evsaf-ı Medine-yî Herat*, Haz.
- İşık, Harun, "Tevellâ Ve Teberrâ'nın Nizârî İsmâilî Yorumu: Nasîrüddin Tûsî Örneği", *Bilimname XXXVIII/2* (2019), 171-199.
- Jamal, Nadia Eboo. *Surviving The Mongols, Nizari Quhistani and Continuity of İsmâilî Tradition in Persia*, London-Newyork: I.B.Taurish Puplishers, 2002.
- Javan, Karim, "Ahd-i Sayyidnâ, a Newly Discovered Treatise on the Consolidation of the Nizârî dawa in Alamût", *Texts, Scribes and Transmission: Manuscript Cultures of the Ismaili Communities and Beyond*. Ed. Wafi A. Momin. London: I.B. Tauris, (2002), 237-256.
- Kaşanî, Cemaeddin Ebû'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed. *Zübdetü'l-Tevârîh*, Tehran: Hurufçimi-yi Samedî, 1344.

- Kaygusuz İsmail, “Şemsî Tebrizi'nin Gerçek Kimliği Mevlana'yla İlişkisi ve Ölümü” *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (Hacı Bektaş Veli Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden)*, Ankara: Dipnot Yayınları, (2010), 391-400.
- Madelung, Wilferd, *Nasir al-Din Tusi's Ethics: Between Philosophy, Shi'ism and Sufism*, The Institute of Ismaili Studies: London (2011).
- Mahjour, Firuz, “Ber resi bastan-ı shinahdi Galleh-i Kūhistan”, *Mutaala-i Bastan-ı Sinası*, 2/4, (1391), 141-142.
- Mirhând. *Tarih-i Ravzatü's-Sefa Fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*, Tashih. Cemşid Kiyanfer, 6, Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1385.
- Mukaddesî, Ahsenü't Tekâsîm (İslâm Coğrafyası), Selenge Yayınevi: İstanbul, 2015.
- Müneccim Başı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I) Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül, Akademi Yayınevi: İzmir, 2000.
- Müstevfi, Hamdüllah Kazvinî, *Nuzhet'ül Kulub*, ed.S.M.Debir Siyagi, Neşr-i Hadis-i İmroz: Tehran, 2000.
- Müstevfi, Hamdüllah Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Nasirabadi-Zafarounlu, *Der Amedi Mutaalat-i Bastan Şinas-i Galleh-i İsmâilî Quhistan*, Peşugajhâne-i Mirâs-ı Ferhengi, Tehran 1386.
- Nevari, Rıza Süleyman, “Shobe-i Şarg-ı Alamût”, *Zindeg-i İran*, 16/1, (1400).
- Öz, Mustafa. “Nizârîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, (2007), 200-201.
- Reşidüddin Fazlullah, Hemedanî, *Câmiü'l-Tevârih*, neş. Muhammed Müderrisi Zencani, Tehran, 1338.
- Serpersi Saykes, *Tarih-i Iran*, çev. Seyyid Fahreddin, Takiyyi Fahr Dayi Geylani: Tehran, 1377.
- Sıddıqı, İqtıdar Husain, “Gurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, (1996), 207-211 Simone Cristoforetti / Matteo Sesana, “When did the East-Iranian Quhistyni fortresses become “Ismaili”? New perspectives for a History of Ismailism”, *Journal of Asia Civilizations*, Ed. Dr. Ghani-ur-Rahman, 43/2 December 2020, 159-200.
- Tarih-i Sistan*, Nşr/Tsh. Muhammed Takî Bahar, hz.Ali Ashgar Abdullahi, Dunya Kitap: Tehran, 1381.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Merkezi: Ankara, 1965.
- Willey, Peter, Eagle's nest Ismaili castles in Iran and Syria. I. B. Taurus, 2005.
- Wladimir, Barthold, *An Historical Georaphy of İran*, Trans. Svat Soucek, New Jersey, 1984.

Extended Abstract

During the purposeful publicity prepare, which they called Dawat al-Jadide, the Nizari Ismailis sorted our themselves in several regions to spread their lesson in in numerous ranges. Besides to Alamut and Rudbar, they established similar headquarters in Syria and the Kuhistan region. The foremost imperative reason why the Ismâ'îlîs chose the Kuhistan locale and ruled it for a long time was that it taken after Alamût and Rudbar, where the Ismâ'îlîs spread their publicity. The presence of scattered fortifications and the organizing of these fortifications given an awfull ideal range for puplicity. The partisan structure of Kūhistan in Khorasan, the ideal climatic and geographical conditions, the separate between the fortifications within the locale and the precipitious topograpy of the locale served as a militarily functional, defensible garrison. It was the moment most imperative locale utilized as a military base after Alamût. The nourishment stores, water wells, strong walls, solid dividers, mystery burrows and sesctions built interior the castles were outlined for defence and resistance. As the Ismâ'îlîs were as a rule confronted with long attacks, they utilized the mystery sections and burrows between the posts in times of peril to bring equipment and nourishment from the interior to the exterior and from the exterior to the inside.

In expansion to their military and administrative significance, the castles in this locale moreover served as homes for chieftains and magnates as well as stores for money related

saves, treasuries and weapons. In addition, the posts of the Kuhistan locale were commercially useful and were found close the street that associated the Silk Road trading centres of Ka'in, Tun, Turshiz, Nishapur and Herat. The fortifications of Kuhistan too played a utilitarian part in terms of association and adherence to confidence and served the Ismā'īlīs in writing literary works, teaching and publicity to spread their cause.

Local governors, called magnates or chieftains, were appointed from the centre of Alamūt to administer the fortresses in Kuhistan (1092-1956). These chairmen kept up the association within the locale by guaranteeing the security of the fortifications within the Kuhistan region, solving political problems in the region, conducting socio-cultural activities through the Ismā'īlī faith and controlling the exchange organize within the neighborhood regulatory ranges. The common characteristics of the Ismaili chieftains who were designated greats in the Kuhistan region were military preparing, knowledge of science and culture, and a good knowledge of the geography of Kuhistan. Husayn Qāinī, for example, was one of the first Ismaili daīs to propagandise in the Kuhistan region. He worked for a long time in the service of Hasan Sabbah and became one of his most trusted companions. As Hasan Sabbah was from Kuhistan and knew the region very well, he was secretly sent to Kuhistan to gather and organise supporters and conquer the castles in the region. The fact that Reis Muzaffar al-Din, one of the greats of Kuhistan, examined Hasan II's doomsday sermon to the individuals of Kuhistan and announced himself his delegate is an imperative support of the Nizarid authority.

The obligations of the magnates of Kuhistan thus included unrestricted dependability to the chieftain or imam of Alamut, keeping up control over the region, reinforcing the castle's protections and ensuring the security of the population of Ismā'īlī. They were to develop and control the exchange supply route running through the locale and keep up the communication organize by coordinating the removed Isma'ili posts. Whereas they kept the strategies of cautious fighting energetic, they often conducted the political handle through strategy, resistance, and death against long attacks of their fortifications. It was too around keeping up their devotion by exchanging the doctrinal changes and taqiyya forms that the Ishmaelites experienced to the Ishmaelites of Kuhistan. In reality, the incredible ones of the Kuhistan locale who remained associated to the middle of Alamut and a huge portion of the Ismaili community were among the primary to favor of the change of confidence received within the centre of Alamut.

We will look at rulers within the Kuhistan region, counting Chieftain Muzaffar al-Din (1202-1221/22), Shihābed al-Dīn Mansūr the Magnificent (1222-1224), Shamd al-Dīn Hasan al-Ihtiyār the Magnificent (1224-1128), and Nāşer al-Dīn 'Abd al-Rahim ibn Abū Mansūr (1228-1257).

This article will explore the political, military, cultural, and doctrinal activities of the influential figures in the Kuhistan region, including Chieftain Muzaffar al-Din (1202-1221/22), Shihābed al-Dīn Mansūr the Magnificent (1222-1224), Shamd al-Dīn Hasan al-Ihtiyār the Magnificent (1224-1128), and Nāşer al-Dīn 'Abd al-Rahim ibn Abū Mansūr (1228-1257). Moreover, we'll look at the part of fortresses in Kuhistan, how they adjust with the Alamut center, how they adjust to devout changes, how they protect against moving specialists, and how they illustrate devotion to the khūjjat and imam. This article will center on the activities of these capable individuals. They were within the Kuhistan locale, beneath the specialist of the Alamut center.